

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.1.16>

SYTUACJA KOŚCIOŁA GRECKOKATOLICKIEGO W WARUNKACH ROSYJSKIEJ OKUPACJI GALICJI WSCHODNIEJ I PÓŁNOCNEJ BUKOWINY (1914-1917)

Vasyl Kovbasa

*aspirant Katedry Historii Ukrainy, Archeologii i Specjalnych Gałęzi Nauk Historycznych
Tarnopolskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Wołodymyra Hnatiuka
(Tarnopol, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-1511-0707

e-mail: vasyilkovbasa@gmail.com

Adnotacja. W artykule przeanalizowano zasady tworzenia i organizowania polityki religijnej rosyjskiej władzy okupacyjnej w Galicji Wschodniej i Północnej Bukowinie podczas I wojny światowej. Scharakteryzowano ogólne tendencje rozprzestrzeniania się prawosławia na terytoriach okupowanych. W bazie źródłowej opracowania znalazły się materiały archiwalne i historiograficzne. Chronologicznie badania obejmują lata 1914-1917 (od wybuchu wojny 28 czerwca 1914 r. – do rewolucji lutowej 1917 r.).

Polityka Religijna władz rosyjskich była jednym z elementów walki z ukraińskim ruchem narodowym. Przynależność do Kościoła Greckokatolickiego (zwanego dalej KGK), który stał się instytucją narodowo-polityczną, była jednym z kryteriów Narodowej samoidentyfikacji Ukraińców. Rosyjska okupacja pozwoliłaby na zlikwidowanie rdzenia wrogiego Rosji ukraińskiego ruchu religijnego i utwierdzenie rosyjskiej tożsamości narodowej na zajętych ziemiach.

Wykorzystanie kwestii religijnej do wzmocnienia rosyjskiej władzy okupacyjnej w Galicji Wschodniej i Północnej Bukowinie w latach 1914-1917 doprowadziło w dużej mierze do wyników przeciwnych do oczekiwanych. Upolitycznienie i nieprzemysłane działania dostojników prawosławnych, a także prześladowania KGK, nie tylko nie zwiększyły liczby zwolenników prawosławia, ale także poważnie go zdyskredytowały.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, Galicja Wschodnia, Bukowina Północna, Rosja, Austro-Węgry, okupacja, grekokatolicy, represje, prawosławie.

GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE PERIOD OF THE RUSSIAN OCCUPATION OF EASTERN GALICIA AND NORTHERN BUKOVINA (1914–1917)

Vasyl Kovbasa

*Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Historical Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-1511-0707

e-mail: vasyilkovbasa@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the analysis of the patterns of formation and organization of the religious policy of the Russian occupation authorities in Eastern Galicia and Northern Bukovina during the First World War. The general tendencies of spreading Eastern Orthodox theology in the occupied territories are described. The sources of the investigation includes archival and historiographical materials. The study covers 1914–1917 (from the beginning of the First World War on June 28, 1914, to the February Revolution in 1917).

The religious policy of the Russian government was the struggle against the Ukrainian national movement. Belonging to the Greek Catholic Church, which became a national-political institution, was one of the criteria for the national self-identification of Ukrainians. Russian occupation would eliminate the core of the Ukrainian religious movement hostile to Russia and to establish Russia's national identity in the occupied territories.

The using of the religious question to strengthen the Russian occupation authorities in Eastern Galicia and Northern Bukovina during 1914–1917 led to the opposite results. The politicization and ill-considered actions of Orthodox dignitaries, as well as the persecution of the Greek Catholic Church, not only did not increase the number of adherents of Orthodoxy, but also seriously discredited it.

Key words: the First World War, Eastern Galicia, Northern Bukovina, Russia, the Austro-Hungarian Empire, Greek Catholic Church, Eastern Orthodox theology, occupation, repression.

СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ (1914–1917 РР.)

Василь Ковбаса

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-1511-0707

e-mail: vasyilkovbasa@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано принципи формування та організації релігійної політики російської окупаційної влади у Східній Галичині та Північній Буковині під час Першої світової війни. Охарактеризовано загальні тенденції поширення православ'я на окупованих територіях. До джерельної бази дослідження увійшли архівні та історіографічні матеріали. Хронологічно дослідження охоплює 1914–1917 рр. (від початку війни 28 червня 1914 р. – до Лютневої революції 1917 р.).

Релігійна політика російської влади була однією зі складових частин боротьби проти українського національного руху. Приналежність до Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ), яка стала національно-політичним інститутом, була одним із критеріїв національної самоідентифікації українців. Російська окупація дала би змогу ліквідувати ядро ворожого для Росії українського релігійного руху та утвердити російську національну ідентичність на захоплених землях.

Використання релігійного питання для зміцнення російської окупаційної влади у Східній Галичині та Північній Буковині упродовж 1914–1917 рр. призвело здебільшого до результатів, протилежних очікуванню. Політизованість і непродумані дії православних сановників, а також переслідування ГКЦ не тільки не збільшили кількість прихильників православ'я, але й серйозно його дискредитували.

Ключові слова: Перша світова війна, Східна Галичина, Північна Буковина, Росія, Австро-Угорщина, окупація, греко-католики, репресії, православ'я.

Постановка проблеми.

На початок Першої світової війни основою політики російського самодержавства залишалася ідеологічна концепція, розроблена очільником Міністерства народної освіти С. Уваровим у XIX ст., ключовими засадами якої були «Православ'я, Самодержавство, Народність». Тому саме Православна Церква стала стрижнем політики царату та перетворилася на один із політичних важелів, керований цивільною владою обер-прокурора Св. Синоду.

Церква як складова частина державного апарату підтримувала політику царської влади, сприяла посиленню самодержавної вертикалі.

Значною перешкодою на шляху остаточного утвердження російської влади на захоплених територіях була ГКЦ, що утвердилася як національно-політичний інститут. Збереження ж греко-католицизму зашкодило б концепції офіційної російської історії. Фактично від початку окупації російська влада провадила політику насадження православ'я, готуючи підсумок для скасування унії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Релігійне питання в політиці російської окупаційної влади досі не стало предметом цілісного дослідження, однак простежується вектор історіографічної традиції, передусім за працями А. Бахтуріної (Бахтурина, 2004) І. Береста (Берест, 2007), А. Стародуба (Стародуб, 2010) та інших.

Безпосередньою складовою частиною джерельної бази дослідження стали справи із Державного архіву Тернопільської області (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 4, арк. 6–7; ф. 322, оп. 1, спр. 28, арк. 2; ф. 322, оп. 1, спр. 60, арк. 3), Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 7; ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 8; ф. 694, оп. 1, спр. 6, арк. 2). Важливе значення для відновлення перебігу подій мають мемуари О. Брусилова (Брусилов, 1929), Д. Дорошенка (Дорошенко, 2007), архієпископа Євлогія (Євлогій, 1994), С. Сазонова (Сазонов, 1927), та Г. Шавельського (Шавельский, 1996).

Проаналізовано документальні матеріали із фондів Державної публічної історичної бібліотеки Росії.

Постановка завдання.

Метою статті є розгляд релігійної політики російської окупаційної влади щодо греко-католицького духовенства та українського населення на захоплених територіях Східної Галичини та Північної Буковини під час Першої світової війни. Для досягнення мети окреслено такі завдання, як: аналіз архівних документів, історіографічний екскурс, аналіз діяльності архієпископів, зокрема Євлогія, та військової адміністрації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

26 серпня 1914 р., відразу ж після вступу російських військ на територію Східної Галичини відбулося засідання Св. Синоду, на якому попередньо обговорювали питання щодо «устроєння релігійно-нравственного быта русского населения Галиции» (Церковно-общественный вестник, 1914: 10). Жодних конкретних рішень прийнято не було. Проте обер-прокурор Св. Синоду В. Саблер запропонував скерувати до Східної Галичини православного архієпископа задля «задоволення потреб православного населення». Ця доповідь була представлена Миколі II 28 серпня 1914 р. (РГИА, ф. 821, оп. 12, д. 150, л. 5).

Згідно зі свідченнями митрополита Євлогія, зі слів В. Саблера, як можлива кандидатура розглядався архієпископ Харківський Антоній (Храповицький), однак за наказом Миколи II цю справу доручено самому Євлогію (Євлогії, 1994: 124), оскільки упродовж 1902–1914 рр. він керував Холмською єпархією Волині, яка територіально межувала зі Східною Галичиною (Позняк, 2003: 71), а також підтримував стосунки із галицькими москвофілами та діячами «Русско-Галицького Общества» (Євлогії, 1994: 233).

Архієпископ Євлогії сприйняв це призначення як дозвіл діяти на власний розсуд. 7 вересня 1914 р. він виїхав до Почаєва, а звідти до Бродів, де три парафії (Борятин, Накваша і Попівці) добровільно перейшли в православ'я (РГИА, ф. 797, оп. 84, д. 510, л. 18). Однак місцеві жителі були не задоволені новоприбулими ієромонахами Почаївської Лаври. Оскільки священнослужителі, незнайомі з церковними звичаями уніатів, запроваджували обряди, які «ображали їх релігійні почуття» (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 4, арк. 6–7).

Урочистий прийом, організований місцевими москвофілами, спонукав Євлогія до більш активних дій. Він звернувся до греко-католиків Східної Галичини з пастирським листом, який є одним із небагатьох доказів справжніх намірів Російської Православної Церкви (далі РПЦ): «Всі постраждали під церковним і політичним ярмом повинні шукати спокою в спільності з Православною Церквою та під берлом Православного Руського Царя» (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 28, арк. 2).

За погодженням із Св. Синодом архієпископ Євлогії розробив програму діяльності православного духовенства у Східній Галичині. Передбачалося введення низки посад для організації новоутворених православних парафій, створення місіонерської бібліотеки, забезпечення храмів книгами та поширення релігійно-моральної літератури. Програму схвалив особисто Микола II (Галиція. Временный военный генерал-губернатор, 1916: 25). Відомий галицький москвофіл В. Дудикевич пропонував перетворити Чернівецьку митрополію у Галицьку із центром у Львові або Галичі, призначити на парафії місцевих православних священників, відновити Ставропігійне братство та передати собор Святого Юра православному митрополитові (Сазонов, 1927: 97).

Архієпископ Євлогії вважав, що більшість священників залишаються прибічниками унії, не підтримують ідею переходу в православ'я. Український рух визнавався ним однозначно «мазепинським», ворожим до російського православ'я, тому нагальним питанням стало викорінення унії (РГИА, ф. 797, оп. 84, д. 510, л. 18). У спогадах Євлогії так описував процес переходу парафій у православ'я: «Єпископ Діонісій запропонував мені відвідати одну із парафій. Але тільки треба жандармів з собою взяти, тому що священники ключів від храму не дають – треба буде їх відібрати. Дивлюся, молоденький жандарм тут же неподалік крутиться. Мене все це дуже обурило. Приєднання до православ'я мені уявлялося поступовим свідомим процесом, а не таким, та ще й за участю жандармів» (Євлогії, 1994: 237–238).

Власне факт, що Євлогії відправився з Почаєва до Львова, «щоб приєднати галичан до православ'я», викликав глибоке занепокоєння російських військових. Позиція Генерального штабу щодо релігійного питання суттєво відрізнялася від міркувань урядових кіл і сановників РПЦ. Військові хотіли підтримувати лояльність населення на окупованих територіях, а не отримати партизанський рух у тилу.

Наприклад, начальник штабу верховного головнокомандувача, генерал від інфантерії М. Янушкевич 13 вересня 1914 р. звернувся до Миколи II з телеграмою: «Релігійне питання в Галичині на даний момент стоїть надзвичайно гостро. Доповідаю Вашій Величності, що до його розв'язання треба братися надзвичайно обережно, не порушуючи раніше проголошеної свободи віросповідання. Накази єпархіальної влади про те, що уніати повинні переходити у православ'я, можуть призвести до того, що прибічники імперії Габсбургів спробують на цьому ґрунті спровокувати сильні заворушення серед місцевого населення в тилу наших військ. Зважаючи на небезпеку, я віддав відповідні накази генерал-губернаторові Галичини графу Г. Бобринському. Якщо Ваша Величність вирішить схвалити мої пропозиції, то прошу підтвердити їх та розпорядитися, щоб рух давали тільки тим проханням про возз'єднання з Православною Церквою, які добровільно виходять від самих уніатів» (Год войны: с 19 июля 1914 г. по 19 июля 1915 г., 1915: 139).

Телеграми відповідного змісту розіслано обер-прокуророві Св. Синоду В. Саблеру та міністру закордонних справ С. Сазонову. Очільник міністерства закордонних справ побоювався, що через діяльність Євлогія у місцевого населення сформується думка, «що Росія, як і Австрія, садить людей у в'язницю за віру» (Сазонов, 1927: 128). Через можливі негативні наслідки необережної політики РПЦ на окупованих територіях М. Янушкевич телеграфував головному начальнику постачання армії і флоту генералу О. Забеліну: «З метою уникнення можливих заворушень розпорядіться, щоб наша церковна влада не чинила уніатам жодних утисків на релігійному ґрунті. Не допускайте застосування сили для переведення уніатів у православ'я, за виключенням тих випадків, коли йдеться про добровільне бажання» (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 60, арк. 3). 15 вересня 1914 р. військовий генерал-губернатор Галичини отримав телеграму, у якій підтверджувалися вказівки верховного головнокомандувача щодо обережного вирішення релігійного питання.

Таким чином, врегулювання церковного питання було доручене військовому генерал-губернаторові Галичини, графу Г. Бобринському, який гарантував лояльне ставлення до всіх віросповідань (Петрович, 1915: 19). Він наказав неухильно стежити за діяльністю РПЦ, але водночас карати за ворожі дії проти православ'я (ЦДДАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 7).

Налаштованість Євлогія на «активне навернення у православ'я» змусила російську владу видати доповнення до циркуляра від 27 вересня 1914 р. «Щодо питань про віротерпимість». Згідно з цим роз'ясненням, православний священник мав право посідати парафію лише у тому разі, коли цього забажало 75% громади. Цей пункт викликав найбільше невдоволення ієрархів РПЦ, адже фактично позбавляв їх будь-якої

можливості використання місцевих русофілів для організації так званого «возз'єднання» (ЦДІАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 8). РПЦ не влаштував той факт, що справи щодо зміни церковної юрисдикції парафій входили до компетенції військової влади.

Циркуляр містив пункти репресивного характеру: встановлювався цивільний нагляд за греко-католицькими священиками, які не погоджувалися на почергові богослужіння з православними; якщо упродовж місяця церкву відвідувало мало парафіян – піднімалося питання про її передачу до православного відомства (ЦДІАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 7); парафія мала вирішувати питання щодо переходу у православ'я шляхом голосування, навіть якщо ніхто з парафіян цього не вимагав; парафії, які греко-католицькі священики покинули, виїхавши разом із відступом австро-угорської армії, оголошувалися православними без голосування (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 28, арк. 2).

Підставою для усунення греко-католицьких священиків була відмова виконання наказу окупаційної влади щодо заборони згадування у молитвах імені австрійського імператора. Ті, хто ухилився від виконання, арештовувалися як політично неблагонадійні, їх парафії проголошувалися покинутими, і туди скеровували православних священиків (ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 60, арк. 3). Траплялися випадки перешкоджання здійсненню богослужінь за греко-католицьким обрядом із метою зменшення їх впливу на населення, таким чином покращувалися умови для пропаганди православ'я. Поширеною стало практика зміни часу греко-католицьких відправ на менш зручній. Наприклад, у Богородчанському повіті греко-католицьке богослужіння мало розпочинатися о 6:00 і тривати до 7:00, тоді як православним відводився час із 7:00 до 18:00. Фактично відбувалося перетворення храму на православний (ЦДІАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 6, арк. 2).

5 грудня 1914 р. Св. Синод розглянув детальний звіт архієпископа Євлогія та пропозиції щодо подальшої діяльності. Всупереч публічним заявам, у звіті він виклав реальне бачення перспектив поширення православ'я на окупованих територіях. Зокрема, Євлогій писав, що немає причин сподіватися на масовий перехід до православ'я, оскільки більшість населення підтримують саме Греко-Католицьку Церкву (Корнилович, 1925: 136). Після заслуховування звіту на підвладні території скеровано професора П. Жуковича для розроблення плану вирішення релігійного питання (Позняк, 2003: 69). Однак ще до його повернення, 25 січня 1915 р., генерал-губернатор Г. Бобринський видав директиву «Про церковно-релігійне питання». Розпочалися репресії та тиск на греко-католицьких священиків із боку російської окупаційної влади. Особливу активність розгорнули місцеві поліцейні чини (Бахтурина, 2004: 255). За час російської окупації у Львівській єпархії арештовано 22 священики зі Львова, Радекова, Рогатина, Ліщина, Перемишлян. У Перемишльській єпархії російська влада закатувала 33 священики, у Станіславівській – 5 (Берест, 2007: 55). З дозволу Г. Бобринського, згідно з даними канцелярії військового генерал-губернатора, у греко-католицькі парафії призначили 86 православних священиків. З них 35 – на прохання парафіян і 51 – за скеруванням архієпископа Євлогія. 75 священиків отримали призначення до Львівської губернії і 11 – до Тернопільської та Перемишльської (Галиція. Временний военний генерал-губернатор, 1916: 23).

Після повернення, П. Жукович підготував дві доповідні записки для Св. Синоду. Відповідно до його звіту від 1 березня 1915 р., на православ'я наведено 81 парафія із 1874. Він підкреслював, що навіть «зовнішній успіх возз'єднання не можна визнати великим», закликаючи до більш поміркованої політики щодо утвердження православ'я в межах агітаційних заходів (Підготовка священиков в Галицію, 1915: 3).

Іншої ж думки був архієпископ Євлогій, який у січні 1915 р. писав міністру внутрішніх справ М. Маклакову, що «державне об'єднання Галичини та Буковини з Росією тільки тоді буде міцним, коли вони об'єднаються і в нашій рідній православній вірі. Якщо ж вони залишаться в Унії, то будуть небезпечним гніздом українсько-мазепинського сепаратизму, який створить нашому Уряду багато проблем, і ми матимемо другу Фінляндію» (Євлогій, 1994: 256).

Св. Синод звернув увагу на застереження, висловлені архієпископом Євлогієм та професором П. Жуковичем. Навесні 1915 р. на окуповану територію скеровано чиновника з особливих доручень А. Петрова, який згодом підготував звіт з релігійного питання. Факт залучення Департаменту іноземних віросповідань засвідчив розуміння того, що навіть за умови приєднання Східної Галичини та Північної Буковини до складу Російської імперії доведеться деякий час миритися з існуванням там греко-католиків (Стародуб, 2010: 211).

Набутий досвід спонукав Євлогія до підтримання більш зваженої позиції щодо греко-католиків. З весни 1915 р. спроби боротьби із місцевими обрядовими особливостями не проводилися (Pałczyński, 1918: 34). Окрім того, Євлогій звернувся до єпархіальних архієреїв із проханням відправляти на службу до новостворених парафій у Східній Галичині та Північній Буковині священиків, які володіють «малорусским наречієм», визнавши важливість володіння українською мовою православними священикослужителями, які призначалися до новостворених парафій (Підготовка священиков в Галицію, 1915: 8–11).

Упродовж березня – середини травня 1915 р. відбулося різке збільшення кількості православних парафій, що пояснюється захопленням російськими військами Перемишля (22 березня) (Бахтурина, 2004: 152). Проте перемоги на фронті тривали не довго, 3 червня російські війська залишили Перемишль, а 22 червня – Львів. Разом із відступом російської армії зі Східної Галичини та Північної Буковини ці землі покинули члени церковного управління та прихожани православних парафій. Після втрати російською армією значних територій архієпископа Євлогія переведено на Волинь, а обер-прокурора Св. Синоду В. Саблера звільнено із посади (Бахтурина, 2004: 178).

Зважаючи на провальне закінчення місії архієпископа Євлогія, протопресвітер Г. Шавельський розробив новий план діяльності РПЦ. За його пропозицією у вільні парафії мали би призначатися священики

із відповідною освітою та досвідом. Кожен із них мав отримувати заробітну плату полкового священника. У разі, якщо греко-католицька парафія погоджувалася прийняти православного священника, він мав проводити обрядові богослужіння, не беручи жодної винагороди від прихожан. Священник не має говорити про «воз'єднання», а тим більше вимагати цього від парафіян (Шавельський, 1996: 35). Протопресвітер Г. Шавельський пояснював причини перегляду політики у сфері «возз'єднання»: «Ясно, что открытому миссионерству – «идем обращать вас к истинной вере» – при данной обстановке не могло быть места. Нужно было что-то другое, что не смущало бы совесть униатов и не угрожало бы им жестокой расправой со стороны австрийцев за измену вере. Значит, надо было придать делу такой вид, будто бы униаты пользуются нашими священниками по крайней нужде. И теперь, считая, что они одно с нами, а затем – привыкши к нашим священникам, униаты, в конце концов, потеряли бы всякое представление о каком-либо отличии между ними и нами, и, в случае присоединения к России, сразу влились бы в Православную Церковь. Цель была бы достигнута незаметно для глаза, правда – без пышных торжеств и триумфов для воссоединителей, но зато без волнений и жертв, безболезненно и прочно» (Шавельський, 1996: 36).

Головним помічником протопресвітера став професор Київської духовної академії, доктор церковної історії, Ф. Титов, який вважався знавцем історії церкви у Східній Галичині і Північній Буковині. Він мав досвід, який був надзвичайно важливим у відносинах із буковинською церковною владою, де управління складалося з чернівецьких архимандритів і протоієреїв, докторів богослов'я, професорів університетів. Окрім того, Г. Шавельському Ф. Титова дуже наполегливо рекомендував колишній головнокомандувач Південно-Західного фронту М. Іванов (Шавельський, 1996: 39). Його призначили у серпні 1916 р., а діяльність місії тривала до червня 1917 р., коли внаслідок Брусилівського прориву російська армія знову окупувала частину Східної Галичини та Північної Буковини. Цього разу місіонери поводитися більш стримано та не ставили за мету кількісні показники навернення (Стародуб, 2010: 215). Проте, незважаючи на поступки та лібералізацію у вирішенні релігійного питання, виняткових успіхів місія на чолі з Г. Шавельським та Ф. Титовим не досягла. Здебільшого через постійне бюрократичне вирішення конфліктів, які виникали між новими православними парафіями та надісланими туди священниками (Лотоцький, 1932: 126).

Окремого висвітлення потребує історія арешту та депортації Галицького митрополита Андрея Шептицького. Його арешт планувався ще до вступу російської армії до Львова. Діяльність митрополита із розповсюдження католицизму східного обряду в довоєнній Росії постійно привертала увагу Міністерства внутрішніх справ (далі МВС) та Департаменту поліції, тому за послідовниками А. Шептицького встановлювалося стеження задля виявлення їх зв'язків зі Львовом (РГИА, ф. 797, оп. 12, д. 150, л. 24). 29 липня 1914 року А. Шептицький видав пастирський лист із закликом до одностайної підтримки монархії Габсбургів: «Ніхто з нас не забуде вдячності для Габсбургської держави, в якій ми знайшли свободу віри й народності та розвиток нашої національної культури. Ми впевнені, що не знайдеться між нашими людьми того, хто б забув, що з державою та династією Габсбургів в'яжуть нас давні і святі зв'язки: спільна нам доля і недоля і спільне майбутнє» (Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність, 1998: 439). Загальновідомою була і підтримка митрополитом українського національного руху. У відозві до населення прикордонних сіл від 21 серпня 1914 р. він зазначав: «Війна ведеться о нас, бо московський цар не міг того стерпіти, що в Австрійській державі маємо свободу віри та народності: хоче нам видерти ту свободу, закувати в кайдани» (Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність, 1998: 438).

Таким чином, розпорядження російського МВС щодо розшуку та арешту митрополита А. Шептицького видано ще в серпні 1914 р., задовго до рішення ставки. Відповідну постанову МВС передано начальнику штабу верховного головнокомандувача М. Янушкевичу. У ній також зазначалася необхідність накладення арешту на бібліотеку та документи митрополита. М. Янушкевич у присутності представника МВС при ставці, князя М. Кудашова, зауважив, що «неукоснительно исполнит это поручение, а в случае надобности не постесняется приказать покончить с ним» (Лемке, 1920: 78]. Згідно зі спогадами генерала О. Брусилова, ідея віддати митрополита під домашній арешт, а згодом вислати із Галичини, належала саме йому: «Униатський митрополит граф Шептицкий, явный враг России, с давних пор неизменно агитировавший против нас, по вступлению русских войск во Львов был, по моему приказанию, предварительно арестован домашним арестом. Я его потребовал к себе с предложением дать честное слово, что он никаких враждебных действий, как явных, так и тайных, против нас предпринимать не будет, в таком случае я брал на себя разрешить оставаться в Львове с исполнением его духовных обязанностей. Он охотно дал мне это слово, но к сожалению, вслед за этим начал мутить и произносить церковные проповеди явно нам враждебные. Ввиду этого я его выслал в Киев в распоряжение главнокомандующего» (Брусиллов, 1929: 83).

У відповідності з документальними свідченнями, остаточне рішення про вислання митрополита за межі регіону прийняте безпосередньо Миколаю II. Формальним приводом стала проповідь, виголошена митрополитом 6 вересня 1914 р. у церкві Успіння Пресвятої Богородиці. Зокрема, він зауважив, що «Вони, при м'іром, нам свою релігійність, набожність, а і ми могли б їм дещо дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у многим ми є подібні. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православні», і ми «православні». Наше Православ'є є церковне, їх православ'є державне, що так скажу: «казонне», то єсть вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності з Святою Католицькою Церквою» (Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність, 1998: 526–527).

Ротмістр Ширмо-Щербинський, присутній на службі, у рапорті воєнному генерал-губернатору Г. Бобринському зазначав: «6 сентября мною были получены сведения о том, что в городе Львове, в униатской церкви,

митрополит Шептицький произнесет проповедь, в которой, призывая народ к молитве за сражающихся на поле брани, указал на то, что пришедшие из России тоже православные, но православие их далеко не то, которое исповедуют греко-католические православные, есть православие свободное, чистое, под главенством Папы Римского, православие же пришедших к нам – православие синодальное, казенное, а насколько хорошо все казенное, вы сами знаете» (Диакон Василий, 1966: 412).

Міністр закордонних справ С. Сазонов запропонував Миколі II утриматися від застосування крайніх заходів. На засіданні уряду він висловив занепокоєння з приводу арешту митрополита: «Прискорблен арест Андрея Шептицкого. Надо его выслать из России. Но не надо делать из него мученика, играя на руку унии. Выслать за пределы России, кроме Австрии, куда угодно (Лемке, 1920: 118). Насильственное же устранение названного иерарха, как ввиду его сана, так и общей известности, которой он пользуется, могло бы лишь придать ему ореол мученичества и сильно подорвать уважение к Русской государственной власти» (Стародуб, 2010: 291).

На протривагу цьому більшість міністрів та обер-прокурор Св. Синоду вважали цей крок цілком виправданим в умовах військового часу. 12 та 14 вересня 1914 р. у митрополичому будинку проведено безпідставний обшук (Диакон Василий, 1966: 414). Д. Дорошенко після ознайомлення із вилученим архівом митрополита А. Шептицького висловився досить категорично: «Папери, захоплені у митрополита, були архівними документами, які мають велику історичну цінність, офіційним і приватним листуванням митрополита, яке не містить навіть натяку на якусь «революційно-терористичну діяльність» (Дорошенко, 2007: 214).

Наступного ж дня, 15 вересня, митрополита А. Шептицького взято під домашній арешт, а вже 20 вересня розміщено в готелі «Континенталь» у Києві. Звіди в супроводі жандармів А. Шептицький інтернований у Нижній Новгород і Курськ (Лемке, 1920: 185). Цей арешт, зумовлений виключно політичними причинами, породив хвилю антиросійських настроїв не лише у Східній Галичині, а й за кордоном. У листопаді 1914 р. російський дипломат при папському престолі повідомляв про підвищений інтерес Ватикану до заслання митрополита вглиб Росії та становища ГКЦ на захоплених територіях (Шейнман, 1958: 79).

Виступи у пресі посилювалися із зміцненням позицій російського війська та остаточним оформленням напрямів окупаційної політики. У донесеннях російських дипломатичних представників з Європи та Америки восени 1914 – навесні 1915 рр. зазначалося, що прихильники митрополита розгорнули публічну кампанію з метою «збурити проти Росії громадську думку Західної Європи та Америки» (Шейнман, 1958: 82–83).

У вересні 1916 р. А. Шептицького перевели в один із православних монастирів Суздаля. Зміна місця арешту митрополита на російську «монастирську в'язницю» викликала бурхливі протести зарубіжної преси, зокрема, католицького напрямку. «Проблема Шептицького» обговорювалася в Державній Думі з ініціативи О. Керенського, а також російською пресою. 18 грудня 1916 р. А. Шептицький був переведений в Ярославль, де перебував до 12 березня 1917 р., коли був звільнений у зв'язку із Лютневою революцією (Диакон Василий, 1966: 414).

Висновки. Напередодні та під час Першої світової війни влада Російської імперії намагалася використувати релігійне питання задля досягнення своїх політичних цілей. Заходи російської окупаційної адміністрації щодо переведення греко-католиків до православного віросповідання були одним із елементів програми русифікації, до якої також можна віднести мовну та освітню складові частини. Релігійне питання було наріжним, оскільки відповідно до планів вищого російського керівництва, у випадку військової перемоги над Австро-Угорщиною, територія Східної Галичини та Північної Буковини мала бути «возз'єднана» із Російською державою задля досягнення «історичної справедливості».

З кінця XIX ст., Греко-Католицька Церква почала перетворюватися на важливий інструмент українського національного відродження у контексті формування модерної української нації. Наявність офіційної парадигмальної системи ГКЦ ускладнювала боротьбу із «українським сепаратизмом» в усій Україні. Використання релігійного чинника для зміцнення позиції російської влади у Східній Галичині та Північній Буковині виявилось невдалим. Швидкі успіхи на Південно-Західному фронті та необ'єктивна оцінка настроїв місцевого населення призвели до краху невідпрацьованої тактики. Політизованість архієпископа Євлогія та його місіонерів, а також фактичне переслідування ГКЦ серйозно дискредитували москвофільський рух, який планувалося використати задля утвердження російської національної ідентичності.

Через декілька місяців окупації російська влада видала низку розпоряджень щодо релігійної політики, продемонструвавши недовіру до православного духовенства та прагнення зосередити важелі впливу в руках військової і цивільної адміністрації. Проте дотримання принципів віротерпимості зводилося до низки подальших розпоряджень щодо обмеження діяльності РПЦ.

Список використаних джерел:

1. Бахтурина А. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). М., 2004. 392 с.
2. Берест І.Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2007. № 584 : Держава та армія. С. 52–57.
3. Брусилов А. Мои воспоминания. Посмерт. изд. М. ; Л. : Гос. изд-во. Отдел воен. лит., 1929. 249 с.
4. Галиция. Временный военный генерал-губернатор. Отчет деятельности Штаба Временного военного генерал-губернатора Галиции в период времени с 29 августа 1914 года по 1 июля 1915 года. Киев: тип. Штаба Киевского воен. Округа, 1916. 109 с.

5. Год войны: с 19 июля 1914 г. по 19 июля 1915 г. М. : Изд. Д.Я. Маховского, 1915. Содерж.: Высочайшие манифесты. Воззвания Верховного Главнокомандующего. Донесения от Штаба Верховного Главнокомандующего. 588 с.
6. Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 6–7.
7. Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 2.
8. Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 3.
9. Диакон Василий ЧСВ [фон Бурман]. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Рим, 1966. С. 397–432.
10. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) : наук-попул. вид.: у 4 ч. Д. Дорошенко. К.: Темпора, 2007. 632 с.
11. Евлогий (Георгиевский), митрополит. Путь моей жизни. М., 1994. 380 с.
12. Корнилович М. Плани “возсоєдинення галицьких униатів” в 1914 – 1915 рр. Україна. 1925. Кн. 3. С. 134–163.
13. Лемке М. 250 дней в царской ставке : (25 сентября 1915–2 июля 1916 г.г.) Мих. Лемке. Пб., 1920. XVIII, 859 с.
14. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1. Варшава, 1932. 288 с.
15. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали. Т.2. Церква і суспільне питання. Кн. 1. Пастирське вчення та діяльність. Львів, 1998. 570 с.
16. Петрович І. [Крип’якевич І.]. Галичина під час російської окупації: Серпень 1914 – червень 1915. Л., 1915. 116 с.
17. Подготовка священников в Галицию. Приходской листок. 1915. № 103.
18. Позняк С. Особливості місіонерської діяльності Російської православної церкви в Галичині в роки I-ї світової війни. Проблеми слов’язнознавства. 2003. Вип. 53. С. 68–75.
19. Российский государственный исторический архив СПб, Ф. 797. Оп. 84. Д. 510. Л. 18 (Заярнюк-Расевич, Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти).
20. Российский государственный исторический архив СПб. Ф. 821. Оп. 12. Д. 150. Л. 3–66.
21. Сазонов С. Воспоминания. Париж : Кн. изд-во Е. Сияльской, 1927. Берлин. 398 с.
22. Стародуб А. Російська православна церква у Галичині в період Першої світової війни (1914–1918 роки). Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. К., 2010. С. 194–222.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7.
24. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8.
25. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.
26. Церковно-общественный вестник. 1914. № 35–36. С. 10.
27. Шавельский Г. Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота. В 2-т. Т. 2. М., 1996. 412 с.
28. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в конце XIX – начале XX в. Москва : Изд-во АН СССР, 1958. 471 с.
29. Pałczyński E. Prawosławie w Galicji w swiatle prasy ruskiej we Lwowie podczas inwazji 1914–1915. Lwów, 1918. S. 42.

References:

1. Bakhturina A. (2004) Okrainy Rossiiskoi imperii: gosudarstvennoe upravlenie i natsionalnaia politika v gody Pervoi mirovoi voyny (1914–1917 gg.) [Outskirts of the Russian Empire: Public Administration and National Policy during the First World War (1914–1917)]. M., 392 s. [in Russian].
2. Berest I.R. (2007) Represyvni aksii shchodo naseleння Skhidnoi Halychyny v roky Pershoi svitovoi viiny [Repressive actions against the population of Eastern Galicia during the First World War]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik". № 584 : Derzhava ta armii. S. 52–57. [in Ukrainian].
3. Brusilov A. (1929) Moi vospominaniia [My memories]. Posmert. izd. M. ; L. : Gos. izd-vo. Otdel voen. lit., 249 s. [in Russian].
4. Galitsiia. Vremennyi voennyi general-gubernator. Otchet deiatelnosti Shtaba Vremennogo voennogo general-gubernatora Galitsii v period vremeni s 29 avgusta 1914 goda po 1 iuliia 1915 goda. [Report on the activities of the headquarters of the provisional military governor-general of Galicia during the period from August 29, 1914 to July 1, 1915.] Kiev: tip. Shtaba Kievskogo voen. Okruga, 1916. 109 s. [in Russian].
5. God voiny: s 19-go iuliia 1914 g. po 19-e iuliia 1915 g. [The year of the war: from 19 July 1914 to 19 July 1915: The highest manifestos.]. M. : Izd. D. Ia. Makhovskogo, 1915. Soderzh.: Vysochaishie manifesty. Vozzvaniia Verkhovnogo Glavnokomanduiushchego. Doneseniia ot Shtaba Verkhovnogo Glavnokomanduiushchego. 588 s. [in Russian].
6. Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti, m. Ternopil. DATO. F. 322. Op. 1. Spr. 4. Ark. 6–7. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti, m. Ternopil. DATO. F. 322. Op. 1. Spr. 28. Ark. 2. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti, m. Ternopil. DATO. F. 322. Op. 1. Spr. 60. Ark. 3. [in Ukrainian].
9. Diakon Vasilii ChSV [fon Burman]. Leonid Fedorov (1966). Zhizn i deiatel'nost [The life and work]. Rim., S. 397–432. [in Russian].
10. Doroshenko D. (2007) Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky) [My memories of the recent past (1914–1920)]: nauk-popul. vyd.: u 4 ch. D. Doroshenko. K.: Tempora, 632 s. [in Ukrainian].
11. Evlogii (Georgievskii) (1994), mitropolit. Put moei zhizni [The Path of My Life]. M., 380 s. [in Russian].
12. Kornilovych M. (1925) Plany “vozsoedyneniia halytskykh unyativ” v 1914 – 1915 rr. [Plans for the "reunification of the Galician Uniates" in 1914–1915] Ukraina. Кн. 3. S.134–163. [in Ukrainian].
13. Lemke M. (1920) 250 dnei v tsarskoi stavke : (25 sentiabria 1915–2 iuliia 1916 g.g.) [250 days in the Tsar's Stavka (1914–1916)] Pб., XVIII, 859 s. [in Russian].
14. Lototskyi O. (1932) Storinky mynuloho [Pages of the past]. Ch. 1. Varshava, 288 s. [in Ukrainian].

15. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Zhyttia i diialnist (1998). [Metropolitan Andrei Sheptytsky: Life and Activities]. Dokumenty i materialy. T. 2. Tserkva i suspilne pytannia. Kn.1. Pastyrske vchennia ta diialnist. Lviv, 570 s. [in Ukrainian].
16. Petrovych I. [Krypiakevych I.] (1915). Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii: Serpen 1914 – cherven 1915. [Galicia during the Russian occupation. August 1914 – June 1915]. L., 116 s. [in Ukrainian].
17. Podgotovka sviashchennikov v Galitciiu (1915) [Preparation of priests to Galicia]. Prikhodskoi listok. № 103 [in Russian].
18. Pozniak S. (2003) Osoblyvosti misionerskoi diialnosti Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v Halychyni v roky I-yi svitovoi viiny. [The special features of missionary activity of the Russian orthodox church in Halycynyna during The World War I] Problemy slovianoznavstva. Vyp. 53. S. 68–75 [in Ukrainian].
19. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv SPb, (Zaiarniuk-Rasevich, Galitcke greko-katoliticke dukhovenstvo u Pershii svitovii viini: politichni, kulturni i sotciialni aspekty) [Galician Greek Catholic clergy in the First World War: political, cultural and social aspects]. RSIA. F. 797. Op. 84. D. 510. L. 18. [in Russian].
20. Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive] SPb. F. 821. Op. 12. D. 150. L. 3–66. [in Russian].
21. Sazonov S. (1927) Vospominaniia [Memories]. Parizh : Kn. izd-vo E. Siialskoi. Berlin. 398 s. [in Russian].
22. Starodub A. (2010) Rosiiska pravoslavna tserkva u Halychyni v period Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 roky) [Russian Orthodox Church in Galicia during the First World War (1914–1918 years)]. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. T. 21. K., S. 194–222. [in Ukrainian].
23. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. TDIAU. F. 694. Op. 1. Spr. 1. Ark. 7. [in Ukrainian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. TDIAU. F. 694. Op. 1. Spr. 1. Ark. 8. [in Ukrainian].
25. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. TDIAU. F. 694. Op. 1. Spr. 6. Ark. 2. [in Ukrainian].
26. Tserkovno-obshchestvennyi vestnik (1914) [Church social bulletin]. № 35–36. S. 10. [in Russian].
27. Shavelskii G. (1996) Vospominaniia poslednego protopresvitera russkoi armii i flota. [Memoirs of the last Protopresbyter of Russian Army and Navy] V 2-tt. T. 2. M., 412 s. [in Russian].
28. Sheinman M. (1958) Vatikan i katolitsizm v kontce XIX – nachale XX v. [The Vatican and Catholicism at the End of XIX and Beginning of XX Century] Moskva : Izd-vo AN SSSR, 471 s. [in Russian].
29. Pałczyński E. (1918) Prawosławie w Galicji w swiatle prasy ruskiej we Lwowie podczas inwazji 1914–1915 [Prawosławie in Galicia in the light of the Ruthenian press in Lviv during the invasion of 1914–1915]. Lwów, S. 42 [in Polish].